

Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition II

DgFT 38 Agnete og havmanden

Af IØRN PIØ

Hensigten med denne afhandling er at fremlægge en analyse af forestillingen om det overnaturlige væsen i DgFT 38 Agnete og havmanden, som kendes over hele Norden, samt – med støtte i denne analyse – at fremsætte den hypotese, at det er en førromantisk vise, digtet i Danmark i 1770'erne.

Analyse af DgFT 38 i nordisk tradition

De ældste nordiske versioner af visen er de to, der er udsendt som skillingstryk i slutningen af 18. århundrede, dansk Aa (α »Trykt hos L. N. Svares Efterleverske boende i store Kannikestrædet No. 39«; β »Trykt hos L. N. Svares Enke i store Kannikestrædet, No. 39« – begge trykene er fra København, udsendt i tiden mellem 1783 og 1797) og dansk Dø («Trykt i Haderslev»).

Langt de fleste af de danske versioner, man møder i den mundtlige tradition over hele landet, kan føres tilbage til disse to skillingstryk, dansk Ab-ss, optegnet mellem omkring 1810 og 1933, samt båndoptagelserne Att-bbb, indsunget mellem 1958 og 1966, og dansk Da-t, optegnet mellem 1845 og 1905.

Dansk Du-z, optegnet i 1880'erne og 90'erne i Jylland, er interessante derved, at de repræsenterer en blandingsform af de versioner, der kendes i skillingstrykkene dansk Aa og dansk Dø.

Mellem omkring 1840 og 1858 er visen optegnet i 6 versioner, hvoraf de fire er fragmenter (dansk BFGH). Om de to andre kan bemærkes, at dansk C tilhører den nært beslægtede visetype DgFT 37 Jomfruen og dværgkongen med lån fra DgFT 38, og dansk E har en afslutning på 9 strofer, som ifølge Svend Grundtvig »kendelig er moderne og ufolkelig Tildigtning,« bl. a. med lån fra Oehlenschlägers gendigtning af visen fra 1808.

I slutningen af 19. århundrede – mellem 1862 og 1899 – er visen optegnet i 10 versioner (dansk I-T), som Svend Grundtvig, Axel Olrik

og H. Grüner-Nielsen betragter som selvstændige i forhold til skillingsstrykkene. Det skyldes ikke mindst, at man blandt disse versioner finder visse selvstændige afslutningsstrofer.

Dansk U er en selvstændig version, optaget på bånd i 1964. Det er en obskøn omsyngning af visen.

I svensk tradition er visen ifølge Bengt R. Jonsson »belagd blott i sen tid; inga enda av 1810-talssamlarne syns ha stött på den¹.« Fra 1830'erne eller 40'erne kendes derimod to optegnelser fra Småland: svensk A, optegnet af fru Johanna Gustafva Angel, og svensk B, optegnet før 1843 af forfatterinden Wendela Hebbe (f. Åstrand). Mens afvigelserne mellem svensk A og det danske skillingsstryk Aa er små, er svensk B »afgjort uafhængig af vort Flyveblad,« som Svend Grundtvig udtrykker det. Samtidig må det nævnes, at svensk B i det hele står ret isoleret blandt de nordiske versioner af DgFT 38.

I 1842 optegnedes visen i Skåne af landshøvdingen på Gotland, greve R. Horn (svensk Ca – svensk Cb-e er ligeledes fra Skåne, optegnet mellem 1894 og omkr. 1900). I 1840'erne blev visen optegnet i Östergötland af L. Wiede (svensk D).

Det ældste kendte svenske skillingsstryk (svensk Ea) – »Fahlun, tryckt på G. Hedmans förlag. Tryckt hos P. A. Huldberg, Falun 1846« – er en oversættelse af dansk Ab (Abrahamson, Nyerup & Rahbek, *Udvalgte Danske Viser*, I (1812), p. 313 ff). Svensk Eb er tradition, der er direkte afhængig af svensk Ea.

Fra 1878 kendes endnu et skillingsstryk (svensk Fa) – »Tryckt hos J. P. Nyberg, Varberg 1878« – svensk Fbc er deraf afhængig tradition. Mere eller mindre selvstændige i forhold til de to skillingsstryk, som i de væsentlige træk ikke afviger meget fra hinanden, er svensk Ga-g, Hab, Iab, KLM, optegnet mellem 1882 og 1945, særlig i Vest- og Sydsverige. Svensk K må dog nærmest betragtes som en parafrase over temaet.

Fra finlandssvensk tradition kendes kun et enkelt vidnesbyrd om visen, finlandssvensk A, optegnet 1924 i Åboland.

Fra norsk tradition kendes kun få optegnelser – norsk Aa-k, optegnet mellem 1863 og 1940. De kan alle føres tilbage til det danske skillingsstryk Aa, der også blev udsendt i Norge – »Christiania 1845. Tilkjøbs hos F. T. Steen« (dansk Aay).

Handlingen i DgFT 38 ligger meget nær op ad handlingen i DgFT 37 Jomfruen og dværgkongen, og der skal derfor indledningsvist gøres rede for, hvori såvel lighederne som forskellene består:

DgFT 37

- I. Pigen møder væsnet, som bjergtager hende med hendes vilje.
- II. Væsnet tillader pigen at besøge *hjemmet*, som hun længes efter.
- III. Pigen møder familien i hjemmet.
- IV. *Væsnet* besøger hjemmet og *tvinger med trolddom pigen til at vende tilbage eller han dræber hende.*

DgFT 38

- I. Pigen møder væsnet, som bjergtager hende med hendes vilje.
- II. Væsnet tillader pigen at besøge *kirken*, som hun længes efter.
- III. Pigen møder moderen i kirken.
- IV. *Væsnet* besøger kirken og *beder forgæves pigen vende tilbage.*

I langt de fleste af de versioner af Agnetevisen, som man efter Svend Grundtvig har henført til DgFT 38, kaldes væsnet for en *havmand*. I de versioner, hvor han kaldes en *bjergmand* ændres under alle omstændigheder visens slutning altid således, at den svarer til slutningen på DgFT 37.

Man kan således karakterisere DgFT 38 som en havtagningsvise, hvor pigen ikke vender tilbage efter besøget på jorden, og DgFT 37, som en bjergtagningsvise, hvor pigen må vende tilbage eller dø.

I.a Pigen møder havmanden

Pigen hedder *Agnete, Angenete, Agenetta, Agnette, Annetta, Antonetta, Antionette, Magnettan, Netta* el. lign. I svensk B og M hedder hun dog *Helena* og i svensk Hab *Skön Anna*.

Det overnaturlige væsen kaldes en *havmand, hafsman*, en *hafsens man* el. lign. I svensk Hab kaldes han dog for en *hafskung*, i svensk Iab for *sjöguden* og i svensk Ce for en *sjöman*.

Mødet kan foregå forskellige steder, dog naturligvis gerne i nærheden af noget vand. Det almindeligste er, at det foregår på eller ved en bro. Det skildres gerne som f. eks. i dansk Aa

1¹ Agnete hun ganger paa Højelands Bro.

Broen kaldes på lignende måde ofte for *den højelandske Bro, Høje-loftsbro, höganlofts bro, Høvelands Bro* el. lign. Undertiden møder man dog betegnelser som *Hallinge bro, Hamborga bro, Englands bro*,

den engellandske bru, Vatte(r)lands bru, Strömmens bro eller Örebro.

En række svenske og danske sangere har ændret mødestedet til en strand. Tre svenske sangere henlægger det til en kaj: svensk A *sjöbryggan*, B *hafsbryggan*, M *bryggarebro*.

Det er kun få sangere, der angiver andre mødesteder: svensk Hab *Skön Anna hon gångar sig åt rosendelund*, dansk Ax *Skønne Agenete hun spaserede paa grønnesten Vold*, norsk Ad *Agnetta gjekk seg på höian trin* og dansk K *Angenete hun gik over Mark og sang*.

Som regel hedder det derpå videre som i dansk Aa

1² da kom der en Havmand fra Bunden op.

Undertiden hedder det på tilsvarende måde, at havmanden dukkede op *från böljan, från djupet op* el. lign. Enkelte sangere mener dog, at han kom gående, ridende eller sejlene.

Generelt kan det siges, at langt de fleste sangere nøjes med at skildre selve mødet mellem pigen og havmanden i en enkelt strofe. To sangere har dog udvidet skildringen af Agnete ved også at fortælle ganske kort om enten hendes far eller mor:

dH 1. Agnete hun ganger for sin Fostermoder at staa:

»Og maa jeg mig lidet ved Stranden udgaa?«

2. »Nej saamænd det maa du ej,
for saa kommer Havmanden og tager dig.«

3. Agnete hun stander paa Højelofts Bro,
der saae hun, en Havmand kom sejlene frem.

slb 1. Det bodde en herre, ja söder utom Lund,
han hade la en dotter, Annetta hette hon.

2. Annetta, hon svingar sig söder om Örebro,
där möter hon sjöguden, han var så huld och tro.

I.b Pigen havtages med sin vilje

Dansk Aa har

2. »Hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig:
og vil du nu være Allerkjæresten min?«

3. »O ja saamænd saa vil jeg saa,
naar du ta'r mig med paa Havsens Bund.«
4. Han stopped hendes Øren, han stopped hendes Mund,
saa førte han hende til Havsens Bund.

Afvigelserne herfra er små i de øvrige nordiske versioner. Det er de færreste sangere, der har udvidet skildringen af selve havtagningen. Der er snarere en tendens til at forkorte den, idet man udelader det indledende frieri.

En enkelt version – dansk I – begynder visen med havtagningen:

1. Han stopped hendes Øre, han lukte hendes Mund,
saa førte han hende paa Havsens Bund.
2. Tre Gange de gik den Bjærg omkring,
til sidst gik de ad Bjærgen ind.

Sangeren anmærkede: »Det var et Havbjærg; for der er ogsaa Bjærg i Havet.« – Væsnet kaldes i hele visen for en havmand.

II. Havmanden tillader pigen at besøge kirken, som hun længes efter

Dansk Aa har:

5. Tilsammen der udi otte Aar,
syv Sønner de tilsammen faar.
6. Agnete hun sad paa Vuggen og sang,
da hørte hun de engelske Klokkers Klang.
7. Agnete hun ganger sig for Havmand at staa:
»Og maa jeg mig udi Kirken gaa?«
8. »O ja saamænd saa maa du saa,
naar du kun kommer igjen til Børnene smaa.«
9. Han stopped hendes Øren, han stopped hendes Mund,
saa førte han hende paa den engelske Grund.

Denne situation ligger også fast i den nordiske tradition. Nogle sangere har dog udvidet skildringen heraf ved at lade havmanden opregne flere betingelser for pigens midlertidige tilbagevenden til jorden.

Det kan nævnes, at svensk Ga-g begynder selve visen med denne situation. Svensk Ga har således:

1. Agnette hon satte sig på böljorna och sang,
så feck hon höra, hur körkeklockorna de klang.
2. Agnette hon talte till havkongen så:
»Kan jag få lov att till kyrkan få gå?«
3. Nog kan du få lov att till kyrkan få gå,
bara du skyndar dig till barnena de små.

III. Pigen møder moderen i kirken

Dansk Aa har:

10. Agnete hun ind ad Kirkedøren tren,
hendes Moder bagefter i samme Sind.
11. »Hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig:
og hvor har du været i otte Aar fra mig?«
12. »Og jeg har været paa Havsens Bund,
syv Sønner har jeg ved den Havmand faa't.«
13. »Hvad gav han dig til Foræringen din,
da han dig fæstede til Bruden sin?«
14. »Og han gav mig et prægtigt Guldbaand,
det bindes ikke bedre om Dronningens Haand.«

Dansk Dø har:

11. Angenete hun ind ad Kirkedøren tren,
saa vendte alle de smaa Billeder sig omkring.
12. Angenete hun nu til Alteret kom,
der stod hendes kjære Moder paa den højre Haand.
13. »Og hør du, Angenete, hvad jeg sige vil:
og hvor har du været saa lang en Tid?«
14. »I Havet har jeg været i otte Aar,
syv Sønner jeg der ved Havmanden faar.«

15. »Og hør, Angenete, hvad jeg dig sige vil:
hvad gav han dig for Æren din?«
16. »Han gav mig det røde Guldbaand,
det bindes ikke bedre om Dronningens Haand.«
17. »Og hør du, Angenete, hvad jeg siger dig:
hvad gav han dig mere for Æren din?«
18. »Han gav mig en Guldkniv og Gaffel,
der lægges ikke bedre paa Dronningens Taffel.«
19. »Og hør du, Angenete, hvad jeg siger mer:
hvad gav han dig (mere) for Æren din?«
20. »Han gav mig et par Guldspænder til Sko,
der findes ej bedre paa Dronningens Fod.«
21. »Og hør du, Angenete, hvad jeg siger mer:
og hvad gav han mere for Æren din?«
22. »Og han gav mig en Harpe af Guld,
at jeg skulde spille paa, naar jeg var sorrigfuld.«
23. Hendes Moder hun vendte sig af Kirken ud,
Angenete tog Afsked med sorrigfuld Mod.

Det er kun i skillingstrykket dansk Dø og den deraf direkte afhængige tradition, at pigen efter samtalen med moderen er indstillet på at vende frivilligt tilbage. Først da havmanden møder op uden for kirken ændrer hun denne beslutning.

Samtalen mellem pigen og moderen har nogle sangere gjort kortere. Andre har skiftet nogle af gaverne ud, og nogle få lægger særlig vægt på kniven, som pigen da ønsker må sidde i havmandens liv. En skånsk sanger (svensk Cc) lader visen slutte der:

19. »Ack hör du Agenita, hvad jag dig säga vill:
har han dig ej mer gifvit i sådan rundan tid?«
20. »Jo, han har mig gifvit en stubbknif af gull.
den önskar jag att han satt i hans hjärtablod.«

En anden skånsk sanger (svensk Ca) har også denne strofe, men lader visen slutte med at pigen lægger sig til at dø efter at hun nu har røbet alt om sit samliv med havmanden:

18. »Å jo, jag fick en silverskaftad knif;
Jag önskar att han sutt i hans hjerta och lif.«
19. »O moder, nu jag offrat mitt lif och sagt dig allt,
Nu vill jag gerna hvila i graf, fast der är kallt.«
20. »Lägg nu mig uppå kullen med ansigt ut mot haf
och sätt en hviter neckros nå'en gång uppå min graf.«

IV. Væsnet besøger kirken og beder forgæves pigen vende tilbage

Dansk Aa har:

15. Den Havmand ind ad Kirkedørren tren,
og alle de smaa Billeder de vendte sig omkring.
16. Hans Haar det var som det pureste Guld,
hans Øjne de vare saa frydefuld.
17. »Og hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig:
og alle dine smaa Børn, de længes efter dig.«
18. »Og lad dem længes, mens de længes vil,
slet aldrig saa kommer jeg mere dertil.«
19. »O tænk paa de store og tænk paa de smaa,
ja tænk paa det lille, som i Vuggen laa.«
20. »Ret aldrig tænker jeg paa de store eller smaa,
langt mindre paa det lille, som i Vuggen laa.«

Disse 6 strofer genfindes i næsten den samme form i det meste af den nordiske tradition, og de udgør visens almindelige afslutning.

Dansk Dø har udover disse strofer endnu 4, som dog ikke ændrer noget ved visens handling:

31. Den Havmand han vred sine Hænder derved:
»Det skulde du betænkt, da du havde mig der.«

32. »Og vil du følge til Stranden med mig,
tolv Tusinde Tønder Guld dem giver jeg dig.«
33. »Tolv Tusinde Tønder Guld dem haver jeg selv;
jeg giver dig Fanden, den kan dig følge med.«
34. Den Havmand han rejste med sorrigfuldt Mod;
Angenete hun stod for Stranden, og hjærtelig hun lo.

Flere sangere – udover de, der direkte har lært visen efter det danske skillingstryk Dø – har på tilsvarende måde tilføjet en eller flere ekstrastrofer lige efter at pigen har sagt, at hun ikke tænker på sine børn og »langt mindre på det lille som i vuggen lå«:

- sM 13. Hafsmannen slår sig för sitt bröst,
Han suckar och han ängslas: nu har jag ingen tröst.
- sD 13. »Gud nåde mig arme olycklige man,
Ty jag hafver mistat min allrabästa wän.«
14. Hans kläder de skeno liksom rödaste gull,
Hans ögon de brunno utaf kärleken full.
- sB 18. »Och huru skall jag kunna och huru skall jag få,
och huru skall jag väl en amma få?«
- dAc Og Havmanden hjem til Børnene kom,
og borte var Moderen til dem.
- dT 24. Den Havmand han ud af Kirkedøren sprang,
saa Vinduer og Døre bag efter ham klang.
25. Hans Haar det var som det rødes' Guld,
hans Øjne de vare saa sorrige fuld.
- dS 23. Og Havmanden ud af Kirkedøren sprang,
saa Vinduer og Dører de efter ham klang.
- dM 23. Den Havmand satte sig paa Bølgen blaa,
men borte var Moderen til Børnene smaa.
- dAn Og Havmanden ud af Kirkedøren tren,
og blev saa til de bare Flintesten.

nAd Havm. blei nå så splintrandes vrei,
han flaug upp i lufti, i ein flintestein.

dAm 19. Farvel, Farvel jeg siger nu dig,
nu kan du vel rejse hjem igjen.

I svensk Ga, hvor havmanden først viser sig i kirken, da pigen slår det første slag på den harpe, han har givet hende, hedder det i den sidste strofe:

15. Det andra slaget hon på gullharpan slog.
Den grymme havguden han ifrå henne drog.

I en enkelt version – dansk K – ender visen med at børnene bliver delt mellem havmanden og pigen. Efter at pigen har sagt, at hun ikke tænker på børnene, hedder det:

23. »Og hør du, Angenete, Allerkjæresten min:
jeg kommen er, for at hente dig til din.«
24. »Jeg kommer ikke til Havet igjen,
thi jeg gaar nu med min Moder hjem.«
25. »Og følger nu med din Moder hjem,
saa ville vi skifte Børnene her.«
26. Han fik to, og hun fik to,
den femte skuld' imellem dem gaa.
27. Otte Dage udi Vand,
og otte Dage oppaa Land.

I en anden dansk version – L – foreslår havmanden uden held en lignende deling af børnene:

24. »Tar du de tre, saa tar jeg de tre,
det syvende kan jo imellem os gaa.«
25. Den Havmand han hjem til sine Børn igen,
men borte blev Moderen til dem.

V. *Havmanden tvinger pigen til at vende tilbage, eller han dræber hende*

I fem danske og én svensk optegnelse af visen må pigen vende tilbage til havet, og i én svensk dræber han hende. Det er fælles for disse syv versioner, at de først har stroferne, hvor pigen siger, at hun ikke tænker på sine børn mere, altså den almindelige afslutning på visen. Derpå følger disse ekstrastrofer:

- dO 18. Den Havmand han ud af Døren sprang,
saa alle de smaa Billeder i Kirken gav Klang.
19. En Dag hun ud i Marken gaar,
den Havmand han til hende kom.
20. ---
saa tog han hende med hæven Magt.
21. Og stoppet hendes Øre og stoppet hendes Mund,
saa førte han hende paa Havsens Bund.
- dP 21. Den Havmand han gik med saa sorrigfuldt et Mod,
bagefter kom Angenete, saa hjærtelig hun lo.
22. Han stopped hendes Øre og lukte hendes Mund,
saa førte han hende til Havsens Bund.

Optegneren bemærker: »Jeg undrede mig over Slutningen, at Havmanden faar Agnete med; men Sofie Stryhn holdt paa de sidste Vers: »de skulde da med«.«

- dN 29. Dejn Havmajn, hajn kaste et Gujlæbble ijn,
Aneta hon fijkkj et ajnjed Sijn.
30. Hajn lokkte hæjnjes Øra, hajn holdt na' for Mujn,
å føre na me saj te Havsens Bonn.
31. Dejn Havmajn drev væk på Bøljan dejn blå,
Aneta hon folde me' ijn jemm te di små.
32. Dejn Havmajn jemm te Bællana kom,
å me sej hadde hajn Moern te domm.

- dI 20. Han stopped hendes Øre, han lukte hendes Mund,
saa førte han hende paa Havsens Bund.
21. Tre Gange gik de den Bjærg omkring,
til sidst gik de ad Bjærgen ind.
- sGe Han stoppar igen öron, han stoppar igen mun
och kastar henne före sig i havets djupa grund.
- sL 18. Då drager han ut en förgyllene spång,
så dödar han Agneta i sin moders famn.
19. Ja grätt gjorde de stora och grät gjorde de små,
men allra mest den lille som i sin vaggå låg.

Hertil kommer 3 danske optegnelser, hvor sangerne ikke har kunnet huske visens afslutning. Optegnerne har nedskrevet følgende udtalelser fra disse sangere:

- dH »Efter det sidste Vers sang han endnu det om Havmanden, som ind ad Kirkedøren tren; men om der forefaldt nogen Samtale i Kirken mellem ham og Agnete, kunde han ikke huske, hvorimod Visen fortalte, at han fulgte efter Agnete og Moderen, da de gik hjem til den sidstes Hus, og Knivene klang efter ham, da han gik hen ad Vejen. Agnete vilde ikke følge med ham, men lod sig dog bevæge til at komme udenfor Huset, for at sige Ham Farvel. Saa tager han hende med Magt hjem med sig, og nu kommer Hævnen, idet hun bliver forgiven af sine egne Børn.«
- dR »Det er blevet mig fortalt, at Angenete skulde have fortrødt det, og saa var gaact ned til Havet igen, men dem, der sagde det, de vidste ikke nogen rigtig Redelighed; de sagde, at hun skulde have kommet til at lide saa svært for det.«
- dQ »Der er endnu to Vers, som ikke kan huskes. Der stod deri, at han dræbte og hakkede hende paa Kirkegaarden.«

Analyse af forestillingen om det overnaturlige væsen i DgFT 38

I nordisk folketradition er en havmand et overnaturligt væsen, der bor i havet². Ordet havmand kendes først fra omkring 1500. I den ældste nordiske tradition kaldes han for *marmennill*, det betyder egentlig den lille havmand, sml. nyere islandsk *marbendill* og nyere norsk *marmæle*.

Havmanden har fiskehale, men på land kan han gå normalt. Det mest fremtrædende ved ham er, at han er meget vidende, og at han kan spå. Det har helt op mod vor tid været en almindelig tro blandt fiskere, at det betyder held at fange en havmand, ligesom det er almindeligt, at man tror, at han varsler uvej. Det er dog sådan, at hvis man ofrer til ham, så kan uvejret afværges.

Som det vil kunne ses, har havmanden i DgFT 38 intet at gøre med de almindelige forestillinger om havmanden i nordisk tradition. Nærliggende er da – hvad også andre viseforskere har gjort – at betragte visens havmand som værende en nøkke.

I nordisk folketradition er en nøkke et mandligt overnaturligt væsen, der bor i floder, åer, vandløb og søer³. I nyere dansk tradition kaldes han gerne for *åmanden*, i ældre dansk – f. eks. i middelalderballaderne – undertiden for *nøkken*, sml. den almindelige svenske betegnelse *nåcken*. I norsk kaldes han gerne *nøkken*.

Det er en almindeligt udbredt forestilling om nøkken, at han med mellemrum har krav på et offer. Når han viser sig, betyder det, at nu er tiden inde til, at han får dette offer, gerne et menneske. Samtidig forestiller man sig, at nøkken kan skabe sig om, når han forlader sit rette element: han kan optræde i menneskeskikkelse og undertiden også i skikkelse af en hest. I norsk og svensk tradition kendes yderligere forestillingen om, at nøkken er en fremragende spillemand. Han spiller violin, harpe eller undertiden horn, og man kan lære hans kunst. Betingelsen er, at man siden tilhører ham.

Som det vil kunne ses, stemmer forestillingen om havmanden i DgFT 38 ikke umiddelbart overens med den nordiske folketro om nøkken. Den nærmeste parallel, man i nordisk tradition kan finde til havmanden, er i DgFT 39 Nøkkens svig og DgFT 40 Harpens kraft. Det er fælleseuropæiske balledetyper, som er ret udbredte i Norden, og i dem møder vi en poetisk-dramatisk udnyttelse af forestillingen om den offerkrævende og lokkende nøkke. I balladetraditionen er det dog kun jomfruer, han efterstræber.

Hovedhandlingen i de nordiske versioner af DgFT 40 er følgende:

en brudgom spørger sin brud, hvorfor hun sørger. Hun svarer, at det er fordi hun er bange for under brudfærden at skulle ride over en bestemt bro, som hun skal over for at komme til kirken. Da hendes søstre gjorde det, da de skulle giftes, druknede de der. Brudgommen lover hende beskyttelse, men da hun på bryllupsdagen kommer til broen, falder hun alligevel i vandet. Brudgommen henter sin harpe og spiller så magtfuldt, at nøkken dukker op igen og giver ham pigen tilbage.

De ældste nordiske versioner af denne visetype er danske. De er fra det 16. og 17. århundrede. I disse versioner kaldes nøkken for *trolde*n eller *havtrolde*n. I to versioner har væsnet ingen betegnelse. I et dansk skillingstryk fra 1778 og i den deraf direkte afhængige tradition kaldes han for *havmanden*.

Hovedhandlingen i de kortere nordiske versioner af DgFT 39 er denne: nøkken kommer i en ung mands skikkelse til en pige og fører hende med sig ned i vandet. Hun spørger, om hun må vende tilbage, men får nej, og hun begrædes af sin familie.

I nogle af de nordiske versioner indledes visen med, at der fortælles om en greve, som har tre døtre, hvoraf den ene ikke vil gifte sig. Hun møder da enten under dansen eller i kirken den til en smuk og særdeles velklædt ung mand forvandlede nøkke. Han lokker hende med sig hen til vandet, og stående over for sit rette element røber han hvem han er. Hun havtages mod sin vilje.

De ældste nordiske versioner af DgFT 39 er også her de danske. De er også fra det 16. og 17. århundrede, og væsnet kaldes for *nøkken* eller *trolde*n.

Særlig interesse knytter der sig til DgF 39Ba, der er en version fra Langebeks folio, skrevet omkring 1630 vistnok i Jylland. Den samme version findes afskrevet to gange (DgF 39Bbc) i Magdalena Barnewitz' hskr., skrevet omkring 1650 vistnok på Lolland. Denne version begynder således

1. Der ganger dandtzt paa kirkegaardt,
och Marstigs dater och hun dandtztit for.

Det hører *hand Øgler, y vandit leger*. Han køber sig da fornemme klæder og i en ridders skikkelse vender han tilbage:

6. Och hand gick sig y kirckenn indt,
och alle di billeder vennde hand om-kring.

Denne version slutter med strofe

34. Det motte vel høris saa langt aff lee,
huor Marstigs datter under vandit skreg.

En anden version (DgF 39 C) af særlig interesse i vor sammenhæng har Peder Syv i sin udgave fra 1695 (optrykt 1739, 1764 og 1787). Den begynder med, at nøkken siger:

1. »Kier moder, I strax kiender mig raad:
hvorledis jeg Marstigs datter kand faa.«

Det er da nøkkens mor, der skaber ham om til en ridder og »saa reed hand til Marie Kirkegaard«:

5. Den havmand gaar ad kirkedørren ind:
Alle smaa billeder vendtes omkring.

Også denne version slutter som den foregående:

16. De hørde det saa langt op paa land,
At Marstigs daatter skreg i det vand.

Men hertil har Syv et moraliserende ekstravers:

17. Ieg raader alle og hver iomfru god:
Gaar ikke i dands med stort hovmod.

Første gang en nøkke i nordisk tradition kaldes for en havmand er altså i 1695 i den version af DgFT 39, som Syv udgiver, og den findes i den nyere folketradition. Anden gang er i det danske skillingstryk fra 1778 af DgFT 40.

Nøkken i DgFT 39 og DgFT 40 er imidlertid ikke en havmand, selv om han kaldes sådan i visse versioner siden omkring år 1700, og havmanden i DgFT 38 er heller ikke en nøkke, selv om han har visse træk tilfælles med dette overnaturlige væsen.

Havmanden i DgFT 38 er skildret som et sympatisk overnaturligt væsen, der optræder i sin egen skikkelse hele visen igennem. Han havtager ikke pigen mod hendes vilje, og det er en meget nænsom havtagning: han stopper først hendes øre og hendes mund. De lever lykkeligt sammen på havets bund. De får børn sammen, og han giver hende lov

til at vende tilbage, men hun må dog love at komme igen til børnene og ham. Da pigen møder sin moder i kirken, taler hun kun fordelagtigt om havmanden. Hun bliver overtalt til at blive på jorden. Havmanden viser sig da straks for hende og bønfaller hende om at vende tilbage, om ikke for andet så for børnenes skyld. Havmanden vender bedrøvet tilbage. Det er ham, medfølelsen samler sig om.

Både i nordisk folketro og i nordisk balladetradition er denne havmand en enestående skikkelse. Man genfinder ham heller ikke i den tysk-slaviske balladetradition, som man siden Svend Grundtvig har været enige om må være i det mindste et af forbillederne for DgFT 38.

I tysk-slaviske tradition møder man en vise, som i udgaverne gerne kaldes *Die schöne Hannale* eller *Die schöne Agnete* (Erk & Böhme 1)⁴. Væsnet kaldes i de fleste versioner for *der Wassermann*, men også undertiden *der Nickelmann* (sml. de nordiske betegnelser *nøkke* og *näcke*). Under ét kan handlingen i alle versionerne refereres således, idet vi følger den inddeling, der blev anvendt under sammenligningen mellem havtagningsvisen DgFT 38 og bjergtagningsvisen DgFT 37:

- I. Væsnet bygger en bro for pigen, som han med list eller vold fører ned i floden.
- II. Væsnet tillader pigen at besøge kirken, som hun længes efter.
- III. Pigen møder sin familie i kirken (og hjemmet) og vil ikke vende tilbage.
- IV. Væsnet besøger kirken (eller hjemmet) og tvinger pigen til at vende tilbage, eller han dræber hende.

I handlingen ligger denne tysk-slaviske visetradition på én måde meget nær op ad handlingen i DgFT 38, men på en anden måde ligger den lige så nær op ad handlingen i DgFT 37.

At der er så stor overensstemmelse i hovedtrækkene mellem den tysk-slaviske vise og DgFT 37 skyldes, at de begge er ballader, der helt er i overensstemmelse med de folkelige forestillinger om bjergtagning og havtagning, selv om der naturligvis er tale om en poetisk-dramatisk udnyttelse heraf.

Overensstemmelsen mellem den tysk-slaviske vise og DgFT 38 er af en anden karakter. De handler nok om det samme, men DgFT 38 er snarere at betragte som en nytolkning af den tysk-slaviske vise. Dette vil blive yderligere dokumenteret. Her skal blot fremdrages et par vidnesbyrd om den nære overensstemmelse mellem de to viser: navnet

Agnete og betegnelsen havmand, der kan betragtes som en oversættelse af tysk Wassermann. Hertil kommer at episode II i begge viser ligger så nær op ad hinanden, at der undertiden er næsten identitet i det sproglige udtryk. Den tyske version, der her sammenlignes med dansk Aa, er optegnet mellem 1836 og 1842 i det slaviske område ved Breslau (Erk & Böhme 1b):

- [4.] Dort unten war sie sieben Jahr,
Und sieben Kinder sie ihm gebar.
- [5.] Der var de tilsammen i otte Aar
syv Sønner hun da ved den Havmand faar.
- [5.] Und da sie bei der Wiege stand,
Da hörte sie einen Glockenklang.
- [6.] Agnete hun sad ved Vuggen og sang,
da hørte hun de engelske Klokkers Klang.
- [6.] »Ach Wassermann, ach Wassermann!
Lass mich einmal zur Kirche gehn.«
- [7.] Agnete hun ganger sig for Havmand at staa:
»Og maa jeg mig udi Kirken gaa?«
- [7.] »Wenn ich dich liess zur Kirche gehn,
Du möchtest mir nicht wiederkehrn.
- [8.] »O ja saamænd det maa du saa,
naar du kun kommer igjen til Børnene smaa.«

Hypotesen: DgFT 38 er en førromantisk vise digtet i Danmark i 1770'erne

J. G. Herder pegede allerede i 1760'erne på den kulturarv, som enhver nation ejede i sine rige folketraditioner i almindelighed og i folkeviserne i særdeleshed, og han slog til lyd for, at også digterne lærte dem at kende og lod sig inspirere heraf⁵.

I 1766 skrev H. W. Gerstenberg begejstret om de danske folkevise og om Syvs samling, der netop var udkommet i et nyt oplag i 1764, og i 1772 opfordrede W. H. F. Abrahamson til at man digtede i den gamle folkevisestil⁶.

I 1778 skrev Ewald Liden Gunver til syngespillet *Fiskerne*, og i samme år skrev Goethe *Der Fischer*, som året efter blev udgivet i Seckendorffs samling *Volkslieder*. Herder udgav sin samling af *Volkslieder 1778–79* og Goethe optog i sit syngespil *Die Fischerin* fra 1782 Herders oversættelse af Syvs version af Nøkkens svig.

Hans Midbøe skriver i sine studier over romantikkens balladedigtning, at med *Der Fischer* indleder Goethe den store gruppe af litterære nøkkeballader, der blev digtet i slutningen af 18. årh. og i begyndelsen af 19. årh., og at Ewald giver »med sin Liden Gunver forbildet for en række senere danske ballader. Dette tidlige gennembrudd blir av avgjørende betydning for den følgende diktning. Det er nok mulig i mange av de senere dikt i denne gruppe å finne påvirkning også fra andre av romantikkens ballader (i svenske Nøkkeballader er innflytelsen fra Erlkönig ofte tydelig nok), men bestemmende for gruppens hovedretning har først og fremst de to nevnte dikt vært⁷.«

I denne periode kan visen om Agnete og havmanden være blevet skrevet, muligvis i 1770'erne, men i al fald før 1797, nemlig det år hvor det første danske skillingstryk – dansk Aa – med sikkerhed vides at kunne være trykt.

Den nu ukendte digter må have kendt DgFT 39 Nøkkens svig fra Syvs folkevisedugave, og samtidig må han have kendt en af de tyskslaviske versioner af Erk & Böhme i *Die schöne Agnete*.

Den oprindelige udgave af Agnetevisen kender vi ikke. Vi ved heller ikke, om den er blevet skrevet med direkte henblik på at blive udsendt som skillingstryk, men det er vel sandsynligt, eftersom den ikke er fundet trykt i nogle af tidens litterære tidsskrifter eller aviser.

Hvis det er sandsynligt, at Agnetevisen blev digtet på samme tid, som Ewald skrev *Liden Gunver*, rejser det naturligt spørgsmålet, om der består noget afhængighedsforhold mellem de to gendigtninger.

Marie-Louise Svane har i en endnu ikke publiceret afhandling fra 1968 på overbevisende måde godtgjort, at Ewald ikke behøver at have kendt Agnetevisen. Han har langt snarere skrevet sin romance ud fra sit kendskab til Syvs version af Nøkkens svig⁸.

Ewald digter om *skiøn Havmand* med de kærlige øjne og den søde tale. Liden Gunver er ung og følsom. Hendes mor ved det, og hun advarer hende mod de falske mandfolk. I hede ord beskriver havmanden sin længsel efter pigen. Hun giver efter og rækker hænderne ud mod ham:

Han trak hende fra den steile Bred
 Glad ved sin Svig.
 Som Storm var hans Latter; men Fiskerne græd
 Ved Gunvers Liig.

Ewalds havmand er smuk og kærlig, men svigefuld. Det er den forførende nøkke fra Nøkkens svig. At Ewald kalder ham en havmand forstås lettest, hvis man forudsætter, at han har kendt Syvs ofte genudgivne viseudvalg.

Agnetevisens havmand er også smuk og kærlig. Han har hår som det pureste guld og hans øjne er frydefulde, men han er helt uden svig.

Man *kan* forestille sig, at den nu ukendte digter har villet skrive et modstykke til Ewalds romance. Han har i det mindste skrevet en vise med en helt igennem ærlig og tilsidst dybt ulykkelig havmand, altså en vise, der med rette kunne kaldes Agnetes svig. Slutningen på visen kan meget vel betragtes som et direkte modstykke til Ewalds romance: Agnetes latter over for havmandens latter.

Er der noget rigtigt i disse refleksioner over forholdet mellem Agnetevisen og Liden Gunver vil det sige, at den ukendte digter tidligst kan have skrevet sin vise i 1778 og – som nævnt ovenfor – senest i 1797. Samtidig vil det sige, at versionen i det danske skillingstryk *Dø* – trykt i Haderslev – der netop udtrykkeligt omtaler den leende Agnete, enten er den oprindelige eller i det mindste er den, der kommer originalen nærmest. Men det var det andet danske skillingstryk – dansk *Aa* – der blev det mest populære.

Drøftelse af hypotesen

Som påvist i analysen af det overnaturlige væsen er havmanden i Agnetevisen unik såvel i europæisk folketro som i europæisk balladetradition.

Det ville også være unikt blandt de nordiske middela!derballader om havtagning og bjergtagning at møde et overnaturligt væsen, som helt uden svig spørger om pigen vil følge ham. I DgFT 39 lokker nøkken pigen til sig med list. Det gør dværgekongen også i DgFT 37, eller hun forvilder sig ind i hans høj. Da pigen i DgFT 39 vil tilbage, fordi hun længes efter hjemmet, får hun ikke lov. Det gør hun derimod i DgFT 37. Det er også dér hjemmet, hun længes efter – i Agnetevisen er det kirken, og det er også unikt i nordisk balladetradition.

Det er et træk, som er overtaget fra den tysk-slaviske tradition. I modsætning til sit forbillede har Agnetevisens digter dog skildret scenen i kirken langt mere udførligt, bl. a. ved at låne strofen fra Syvs version af DgFT 39 om billederne, der vender sig omkring, da havmanden kommer ind i kirken.

I DgFT 37 må pigen vende tilbage til højen igen. Dværgekongen – bjergmanden – fører hende med sig, eller han dræber hende. Eller børnene dræber hende, da hun vender tilbage.

I Agnetevisen vil pigen ikke vende tilbage til havmanden, og han er uheldig. Han bønfalder hende om at komme – ikke for sin egen, men for børnenes skyld. Men forgæves.

Den holdning, man i Agnetevisen møder over for havmanden, genfinder man ikke i nogen nordisk middelalderballede – og heller ikke i den tysk-slaviske visetradition. Hertil kommer at også en række af Agnetevisens strofer er unikke både i form og indhold:

Han stopped hendes øren, han stopped hendes mund,
så førte han hende til havsens bund.

Hans hår det var som det pureste guld,
hans øjne de vare så frydefuld’.

»Og hør du, Agnete, hvad jeg vil sige dig:
og alle dine små børn, de længes efter dig.«

»Og lad dem længes, mens de længes vil,
slet aldrig så kommer jeg mere dertil.«

»O tænk på de store og tænk på de små,
ja tænk på det lille, som i vuggen lå.«

»Ret aldrig tænker jeg på de store eller små,
langt mindre på det lille, som i vuggen lå.«

Den havmand han vred sine hænder derved:
»Det skulle du betænkt, da du havde mig der.«

Den havmand han rejste med sorrigfuldt mod,
Agnete hun stod for stranden og hjertelig hun lo.

Johs. Steenstrup er den, der skarpest har formuleret sit syn på Agnetevisen: »... der findes ikke eet Udtryk i Visen, ikke en Vending eller et Glimt, som røber gammel Tid.« Om dateringen skriver han: »Læn-

gere tilbage i Tiden end til et trykt Flyveblad fra sidst i forrige Aarhundrede [18. årh.], kan man ikke føre den⁹.«

Allerede Svend Grundtvig mener, at Agnetevisen er ung. Først daterer han den til tiden omkring 1750¹⁰. Senere bliver han i tvivl, og sidste gang han kommenterer den, skriver han: »At Visen . . . i forholdsvis sen Tid er indvandret fra Tyskland, maa jeg fremdeles antage for vist, om det end er umuligt nøjere at angive Tiden og Vejen¹¹.«

I indledningen til sin restitution af visen fra 1882 skriver han: »Visen sluttes nu ofte med Agnetes Vægning ved at følge ned i Havet til sine smaa Børn. Mange Former af den, baade danske, norske, tyske og slaviske, tilføje dog Slutninger, der alle gaa ud paa, at Agnete straffes for sin Utroskab.« I sin restitution har Grundtvig tilføjet ti strofer om havmanden, der lokker Agnete ned på havets bund igen – »Den Slutning, som Visen her har faaet, er en saadan, som vel kunde være den oprindelige, skjønt den nu i Folkemunde dels er helt tabt, dels forvansket eller forbyttet¹².«

I modsætning til Svend Grundtvig mener Axel Olrik dels at Agnetevisen ikke oprindelig har haft en sådan slutning og dels at visen er betydeligt ældre. Hvor gammel den er, siger han dog ikke noget sikkert om. I sin forelæsning om den sagde han: »Vi er nu færdige med de egentlige middelaldersviser om overnaturlige væsner, og står nu ved en vise, der danner som slutsten på hele den digtning, det yngste trin i hele naturopfattelsen, og desuden ved sin mere kristelige – eller kirkelige – karakter tilhører en yngre udvikling end vore andre viser¹³.« I sin udgave for Dansk lærerforeningen udtrykker han det således: den »er digtet blandt den danske Almue efter Middelalderens Slutning¹⁴⁺²⁰.«

Som påvist i kommentarerne til analysen af den nordiske tradition har de fleste af sangerne de centrale strofer, som man møder i de to tidlige danske skillingstryk – dansk Aa og Dø – og de fleste af sangerne er enige om selve handlingen i visen.

De fleste sangere har også den almindelige slutning, hvor pigen siger, at hun hverken tænker på de store eller små og langt mindre på det lille som i vuggen lå – og det som regel uanset hvordan de ellers slutter visen. Nogle tilføjer f. eks. en ekstrastrofe om den ulykkelige havmand, og en enkelt sanger lader visen slutte med, at de deler de fire børn mellem sig – det femte skal fremtidigt være otte dage hos moderen og otte dage hos faderen.

Derudover er der nogle få sangere, som lader visen ende med at havmanden tvinger Agnete til at vende tilbage, eller at han dræber

hende. Det drejer sig om syv sangere, hvis tradition er blevet nedskrevet i slutningen af 19. århundrede og i begyndelsen af 20. årh.

Fælles for disse syv sangere er det, at de også først har visens almindelige slutning. Derefter tilføjer de en ny slutning, som de enten selv digter eller som de har hentet andre steder fra i visen:

Med udgangspunkt i strofen *Den Havmand ind af Døren tren / saa alle de smaa Billeder de vendte dem omkring* har dansk O: *Den Havmand han ud af Døren sprang / saa alle de smaa Billeder i Kirken gav klang*. Derpå følger en nydigtet strofe: *En dag hun ud i Marken gaar / den Havmand til hende kom*. Sidste strofe er usikkert erindret, men den skal have indeholdt ordene: *saa tog han hende med hæven Magt*. Og selve afslutningsstrofen er en gentagelse af den to gange tidligere i samme version af visen anvendte strofe: *Og stopped hendes Øre og stopped hendes Mund* etc.

Ekstrastrofen i dansk P er også en ren gentagelse af, at havmanden stopped hendes øre og stopped hendes mund. Det samme er tilfældet i dansk I, men da sangeren har indledt med at sige, at havmanden fører hende ind i et bjerg på havets bund, slutter han – præcis som han begyndte – med *Tre Gange gik de den Bjærg omkring / til sidst gik de ad Bjærgen ind*.

Svensk Ge slutter også med, at han endnu engang stopper hendes øre og mund, men sangeren tilføjer: *och kastar henne före sig i havets djupa grund*.

Svensk L lader havmanden dræbe Agneta i hendes moders favn. Det udtrykkes i en enkelt strofe, og derpå sluttes visen med den almindelige strofe: *Ja gråt gjorde de store og gråt gjorde de små* etc.

Den eneste stilistisk velformede nye afslutning har dansk N, som lader havmanden kaste et æble ind til Aneta. Hun skifter sind og må vende tilbage. Det drejer sig ialt om fire nye strofer, hvoraf den ene dog er en gentagelse af den strofe, som forekommer allerede én gang tidligere også i denne version: *Hajn lokkte hænjes Øra* etc.

Hertil kommer tre danske sangere, der ikke kunne huske slutningen, men som dog mente, at visen endte sørgeligt. Den ene af dem blander dog slutningen sammen med DgFT 37.

Ser vi bort fra disse tre, er der således tale om, at syv mere eller mindre talentfulde sangere har søgt at give Agnetevisen en slutning, der bragte den i ovenstemmelse med de så almindelige bjergtagningsballader og med de almindeligt kendte, men næppe mere troede forestillinger om havtagning og bjergtagning.

Olrik udtrykte det sådan i sin forelæsning: »Denne slutning, som sangerne ikke kan huske, den har aldrig været til; den har aldrig været til i kraftige vers og velformet oprin; men har allerhøjest været til i den enkelte sangers forsøg på at flikke et par vers sammen til udtrykke *hans* tanke. . . . Den er almuens dybe tro på, at den der er bjærgtagen i naturen kan, trods alt, ikke slippe fri; han drages tilbage dertil. Det er den gamle naturrædsel, som digtningen for en kort tid har gjort sig til herre over, som talsmand for et nyere, frejdigere syn på livet; men nu bukker det under for den gamle tro, der hænger fast i grunden, og ånder i visesangernes sjæl. Men den tager ikke poetisk form; ti folkevisens skabende tid er forbi, almuen synger viserne efter, så nøje som mulig således som moder eller bedstemoder sang dem. Men der skabes ikke nyt. Selve skabelsen af Agnetevisen, af dens ejendommelige havmandsskikkelse, var almuens sidste dåd af visedigtning. Til at omforme den er der den samme dybe alvor i folkets tilegnelse; men den skabende, formende drift er forbi: Havde der været sangere af digterisk djærvhed, kunde der ikke sket andet, end at en af dem måtte gøre sig til talsmand for denne trang, der sagte lader sig høre så mange steder fra¹⁵.«

Under sine studier af de nordiske nøkkeviser kommer Sverker Ek til det resultat, at Agnetevisen er kommet ind i nordisk tradition via Danmark fra Tyskland i to tempi: »Visans första invandring till Danmark har . . . ägt rum under renässanstiden. Längre tillbaka kunne vi icke gå, ty visans lösa stil förbjuder oss at beteckna den som en äkta medeltidsvisa.« Visens anden indvandring mener han er foregået i 18. århundrede – »vissa tyska varianter synas ha inkommit mycket sent, men båda de danska skillingstryckstexterna gå tillbaka ett stycke in på 1700-talet¹⁶.«

Argumentet for at antage en tidlig første indvandring finder Ek i strofen fra DgFT 39 Nøkkens svig, hvor billederne vender sig for havmanden, da han træder ind i kirken. Ek mener, at strofen oprindeligt hører hjemme i DgFT 38, og det at den genfindes i en dansk opskrift af DgFT 39 fra omkring 1630 betragter han som et sikkert vidnesbyrd om, at Agnetevisen i al fald har været kendt i Danmark i begyndelsen af 17. århundrede.

Det samme mener Oluf Friis, som imidlertid rykker visens tilblivelse endnu længere tilbage: »Det er da tilladt at betragte den som middelalderlig, en af vor Folkevisedigtningssukkeste Frembringelser¹⁷.«

I sin undersøgelse af forholdet mellem DgFT 38 og de nordiske

bjergtagingsviser tillægger også Kjell Bondevik denne strofe stor betydning for dateringen af Agnetevisen. Han konkluderer dog: »Ein har i dag ikkje sikre haldepunkt for alderen på visa. Men innhald og form gjer det truleg at ho går inn i rada mellom dei mange mellomaldervisene¹⁸.«

I de fleste nordiske versioner af DgFT 38 er denne strofe knyttet til havmanden, i et mindre antal dog både til Agnetes første indtræden i kirken efter havtagningen og til havmandens senere ankomst.

I den tysk-slaviske tradition kendes den ikke. Derimod hedder det om Agnete – og aldrig om der Wassermann:

6. Und als sie an die Kirchthür kam,
da neigte sich der Kirchenschrank.	Erk & Böhme 1d
7. Und als sie in die Kirche kam,
da neigt sich alles, was drinnen war.	Erk & Böhme 1c
10. Und als sie auf den Kirchhof kam,
da neigt sich Laub und grünes Gras.	
11. Und als sie in die Kirche kam,
da neigt sich Graf und Edelmann.	Erk & Böhme 1ab

I tilslutning hertil skriver Bondevik: »Denne situationen er – mærkelig nok – ofte knytt til havmannen¹⁹.«

Svaret på hvorfor denne situation er knyttet til det overnaturlige væsen kan man finde i Syvs version af DgFT 39. Syv har ikke blot situationen, men også skildringen heraf identisk med DgFT 38. I versionen fra omkring 1630 er situationen nok den samme, men dér nævnes hverken havmanden eller at billederne vender sig for ham. Derimod vender han selv billederne, da han træder ind i kirken.

Det næste spørgsmål er, om det er rigtigt, at strofen ikke hører hjemme i DgFT 39. Hertil kan anføres, at scenen i kirken også spiller en afgørende rolle i en række versioner af Nøkkens svig: det er dér havmanden i en ung ridders skikkelse første gang møder pigen, og det må betegnes som et fromt og samtidigt poetisk-dramatisk træk i Syvs version, at helgenerne før præsten opdager, at den smukke unge mand i virkeligheden er en hedning. I opskriften fra omkring 1630 er det *hand Øgler*, som selv vender billederne, men ellers er situationen den samme.

Man kan således – som det synes – med held argumentere for den antagelse, at strofen hører hjemme i Nøkkens svig, og at den optræder i Agnetevisen som et lån dérfra via Syvs version.

Oversigt over de nordiske opskrifter af DgFT 38

Det må bemærkes, at de danske og svenske sagn, der er direkte afledt af visen, ikke er inddraget i denne afhandling.

Danmark

Bortset fra båndoptagelserne Att-bbb og U er hele det danske materiale udgivet i DgF. Da det imidlertid er trykt 5 forskellige steder i 4 forskellige bind, og da registerbindet endnu ikke er udkommet, skal der her bringes en oversigt over i hvilke bind de findes:

Aaaβ (II, 51), *Aay* (X, 23) *Ab-k* (II, 51), *Akl* (II, 656), *Am* (III, 813), *An-u* (IV, 805), *Av-ss* (X, 23), *B* (II, 52), *Ca* (II, 53), *Cb* (X, 25), *D* (II, 54), *Db* (II, 657), *Dc* (II, 658), *Dd-g* (III, 815), *Dh-o* (IV, 806), *Dp-z* (X, 25), *Dø* (III, 813), *E* (II, 659), *F* (II, 660), *G* (III, 816), *H* (III, 816), *I* (IV, 807), *K* (IV, 808), *L* (X, 27), *M* (X, 28), *N* (X, 29), *O* (X, 30), *P* (X, 31), *Q* (X, 32), *R* (X, 33), *S* (X, 34), *T* (X, 35). – Hertil følgende båndoptagelser i Dansk Folkemindesamling: *Att* (Århus amt. Opt. Thorkild Knudsen 1958), *Auu* (Vejle amt. Opt. Th. Knudsen 1958). *Avv* (Holbæk amt. Opt. Th. Knudsen 1958), *Axx* (Ribe amt. Opt. Svend Nielsen 1964), *Ayy* (København. Opt. Sv. Nielsen 1964), *Azz* (Vejle amt. Opt. Carsten Bregenhøj 1964), *Aææ* (Holbæk amt. Opt. Sv. Nielsen 1965), *Aøø* (Præstø amt. Opt. C. Bregenhøj 1966), *Aaaa* (Maribo amt. Opt. C. Bregenhøj 1966), *Abbb* (Randers amt. Opt. Anelise og Th. Knudsen, Karen Østman 1966) og *U* (København. Opt. Svend Nielsen 1964).

Norge

Ordningen af de norske versioner i opskriftgrupper er foretaget til brug for nærværende afhandling. Bogstavsbetegnelserne behøver således ikke nødvendigvis være de samme som vil blive anvendt i den kommende udgave af Norges melomalderballader.

Alle optegnelserne findes i Norsk folkemindesamling, Institutt for folkeminnvitenskap, Oslo universitet.

Aa (Aust Telemark. Opt. S. Bugge 1863), *Ab* (Midt Telemark. Opt. S. Bugge 1863), *Ac* (Vest Telemark. Opt. S. Bugge 1863), *Ad* (Vest Telemark. Opt. S. Bugge 1863), *Ae* (Vest Telemark. Opt. M. Moe 1891), *Af* (Vest Telemark. Opt. M. Moe 1890), *Ag* (Aust Agder. Opt. K. Liestø 1 1918), *Ah* (Aust Agder. Opt. T. Hannaas u. å.), *Ai* (Vest Agder. Opt. T. Hannaas 1910), *Ak* (Opt. O. M. Sandvik u. å. Trykt: O. M. Sandvik, Folkemusikk i Guldbrandsdalen, 1919, s. 103).

Sverige

Bengt R. Jonsson har i *Svensk balladtradition I, Balladkällor och balladtyper*, Sthlm. 1967, s. 721 givet en kort oversigt over den svenske og finlandssvenske tradition, men han giver ikke de enkelte versioner bogstavbetegnelser. I *Svenskt visarkiv*, Stockholm, findes alle kendte versioner af DgFT 38 udskrevet. Til brug for nærværende afhandling er dette materiale blevet ordnet i opskriftgrupper. De her anvendte bogstavbetegnelser behøver ikke nødvendigvis være de samme, som vil blive anvendt i den kommende udgave af Sveriges medeltidsballader.

A (Småland. Opt. før 1843), *B* (Småland. Opt. 1830'erne ell. 40'erne), *Ca* (Skåne. Opt. 1842. Trykt: E. G. Geijer & A. A. Afzelius, Svenska folk-visor. Ny uppl. Sthlm. 1846, anm. s. 308), *Cb* (Skåne. Opt. omkr. 1900. Trykt: A. Bondeson, Folkets visor, 1-2, Sthlm. 1903, nr. 69), *Cc* (Skåne. Opt. 1895), *Cd* (Skåne. Opt. 1894), *Ce* (Skåne. Opt. 1895), *D* (Östergötland. Opt. 1840'erne), *Ea* (Falun 1846. Skillingstryk), *Eb* (Skåne. Opt. u. å. Trykt: Eva Wigström, Skånska visor osv. Lund 1880, s. 10 og samme, Folkdiktning I. Kbhvn. 1880, s. 9), *Fa* (Varberg 1878. Skillingstryk), *Fb* (Skåne. Opt. 1885), *Fc* (Halland. Opt. 1928), *Ga* (Västergötland. Opt. 1929), *Gb* (Halland. Opt. 1925?), *Gc* (Bohuslän. Opt. 1929), *Gd* (Dalsland. Opt. 1927), *Ge* (Bohuslän. Opt. 1945), *Gf* (Uppland. Opt. 1898), *Gg* (Västergötland. Opt. 1928), *Ha* (Skåne. Opt. 1880'erne), *Hb* (Södermanland. Opt. u. å.. Trykt: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria III (1882), s. 443, IV (1883), s. 3), *Ia* (Södermanland. Opt. u. å.), *Ib* (Västergötland. Opt. 1934), *K* (Västergötland. Opt. 1928), *L* (Värmland. Opt. 1930), *M* (Södermanland. Opt. u. å. Trykt: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria III (1882), s. 46, IV (1883), s. 3).

Finland

A (Åboland. Opt. 1924. Trykt: Finlands svenska folkdiktning V, Folk-visor I, utg. Otto Andersson, Helsingfors 1924, nr. 7).

NOTER

DgF = Danmarks gamle Folkeviser, I-X, 1853-1965, udg. af Svend Grundtvig, Axel Olrik, H. Grüner-Nielsen, Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal og Iørn Piø. *DgFT*: i overensstemmelse med Bengt R. Jonsson: *Svensk balladtradition I, Balladkällor och balladtyper*, Sthlm. 1967 betegnes de enkelte balladetyper DgFT + nr. efter DgF. *Erk & Böhme* = L. Erk & F. M. Böhme: *Deutscher Liederhort*, I-III, Leipzig 1893-94.

(1) Bengt R. Jonsson: *Svensk balladtradition I, Balladkällor och balladtyper*, Sthlm. 1967, s. 721. - (2) Om havmanden i nordisk tradition, se Bengt Holbek og Iørn Piø: *Fabeldyr og sagnfolk*, Kbh. 1967, s. 83-89 og Inger Christiansen: *Sjøvette*, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XV*, 1970. - (3) Om

nøkken (åmanden) i nordisk tradition, se Bengt Holbek og Iørn Piø: Fabeldyr og sagnfolk, Kbh. 1967, s. 89–98 og Dag Strömbäck: Näcken, i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder XII, 1967. – (4) Den tysk-slaviske tradition er grundigt skildret og analyseret i Paul Bäuerle: Die Volksballaden von Wassermanns Braut und von Wassermanns Frau, Tübingen 1934, Diss. – (5) jfr. Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning, Kbh. 1966, s. 11 f. – (6) jfr. Erik Dal: Nordisk folkeviseforskning siden 1800, Kbh. 1956, s. 44 f. – (7) Hans Midbøe: Romantikens balladediktning. Mytiske motiver, Oslo 1946, s. 154. – (8) i en afhandling om Agnetemotivet i dansk litteratur, som stud. mag. (sammenlignende litteratur) Marie-Louise Svane i efteråret 1968 skrev til professor, dr. phil. Hans Sørensen, Københavns universitet. Sml. iøvrigt G. K. Brøndsted: »Det er sandsynligt, at Ewalds inspiration er hentet fra den tyske Vise om »Nøkkens Svig«, som han kan have hørt under sit arelange Ophold i Tyskland under den præjssiske Syvaarskrig.« (*Agnete og Havmanden*, i: Dansk Udsyn 1926, s. 242). – (9) Johannes C. H. R. Steenstrup: Vore Folkeviser fra Middelalderen. Studier over Visernes Æstetik, rette Form og Alder, Kbh. 1891, s. 89. – (10) DgF II, s. 39 og s. 49. – (11) DgF IV, s. 812. – (12) Svend Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg, Kbh. 1882, s. 208. – (13) Axel Olrik: Nordens trylleviser, udg. af Anders Bjerrum og Inger M. Boberg, Kbh. 1934, s. 100. – (14) Axel Olrik og Ida Falbe-Hansen: Danske Folkeviser i Udvalg I, 2. udg. Kbh. 1908, s. 68. – (15) Axel Olrik: Nordens trylleviser, s. 108 f. – (16) Sverker Ek: De medeltida nordiska näckvisorerna I, i: Folkminnen och Folktankar XXII, 1935, s. 2 f. – (17) Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie I, Kbh. 1945, s. 116. Friis mener, at der i Agnetevisen gives udtryk for en »middelalderlig katolsk tankegang«. Hans Brix mener, at netop det »papistiske« i visen kan være grunden til, at den ikke findes nedskrevet i reformationsårhundredets visebøger (*Agnete og Havmanden*, kronik i: Nationaltidende 1. 5. 1922). Helge L. Skjødt skriver, at visen »i det hele er udpræget katolsk,« og om strofen med helgenbillederne der vender sig for den indtrædende havmand: »Herved skal naturligvis forstaas, at helgenerne vender deres ansigter bort fra den hedenske aand, noget som der for den tids forestilling intet mærkeligt var i – man huske blot paa de talrige historier om helgenbilleder, der græder (endog blod) . . . Det er selve det katolske kirkeindre, som Agnetevisens digter har haft for øje. Ellers hører vi intet om kirkerummet eller dets udsmykning i trylleviserne« (*De katolske elementer i trylleviserne*, i: Danske Studier 1935, s. 13 f.). Nævnes kan det også, at G. K. Brøndsted har søgt at påvise Agnetevisens nære tilknytning til kirken. Han har fremsat den teori, at to relieffer i den ydre korvæg på Ulsnæs kirke i Sydangel, hugget i granit i midten af 12. århundrede, forestiller havmanden og Agnete, og således er en illustration til visen. Kunsthistorikere som Hertha Høck og M. Mackeprang har dog ved sammenlignende undersøgelser dokumenteret, at reliefferne forestiller en sirene og en gøglerske (danserinde) (*Agnete og Havmanden eller en Allegori?* i: Sønderjydske Månedsskrift 29. årg., 1953, s. 161–69). – (18) Kjell Bondevik: Folkevisa om Agnete og havmannen, i Norveg 3, 1953, s. 48. – (19) Kjell Bondevik op. cit. s. 31. – (20) Axel Olrik skriver i en oversigt over Nordisk folkeviselitteratur i de sidste år (i: Dania VI, 1899): »Jeg skal ikke her komme ind på de forskellige grunde, som viser, at Agnetevisen som dansk digtning er yngre end middel-

alderens slutning; om hele den store gruppe af nøkkeviser skal jeg blot udtale, at den i selve traditionen jævnlig knyttes til ulykkestilfælde, hvorved møen styrter i dybet, men aldrig indeholder noget træk der tydelig peger mod ofring.« Dette skriver Olrik i anledning af at Léon Pineau i 1894 søger »en fælles oprindelse til den danske Agneteviser og til en lille fransk vise om Adèle, der trods moderens forbud danser på broen og styrter ned og drukner, i en formodet ældgammel dansefremstilling af menneskeofringer til flodguden.« (D'sur le pont du Nord, i: *Revue des traditions populaires* 1894, jfr. samme: *Les vieux chants populaires scandinaves, étude de littérature comparée*, I, *Époque sauvage* (les chants de magie) Paris 1898).

Mag. art. Iørn Piø, arkivar ved Dansk Folkemindesamling, København, har tidligere fremlagt resultaterne af sine undersøgelser i et foredrag i Danmarks Radio 16. juni 1968 – genudsendt 3. april 1969 sammen med et foredrag af Marie-Louise Svane om Agnetemotivet i dansk litteratur – og i en forelæsning ved universitetet i Göteborg 18. marts 1969. (Red.)